

ՍԻԼՎԱ ՄԻՆԱՍՅԱՆ
Բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

ՄԱԿՐԻՐԻ ԿԻՐԱՌՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՇԻՐԱԶԻ «ԹՈՆՂՐԱԿԵՑԻՆԵՐԸ» ՊՈՆԵՄՈՒՄ*

Բանալի բառեր¹ չափածո խոսք, գեղարվեստական պատկերավորման միջոց, մակդիր, գործուն, հնարանք, ինքնատիպ, հանգ, առարկա, երևույթ, հատկանիշ, փոփոխային հատկանիշ, նորակազմ բառով մակդիր, ածական, գոյական, դերբայ:

Մեծատաղանդ ստեղծագործող Հովհ. Շիրազի «Թոնղրակեցիները» պոեմը գրվել է XX դ. 50-ականներին, բայց, բռնադատության ենթարկվելով, մերժվել է այդ երեք հարյուր էջանոց պատմաէպիկական պոեմը գրանիչների կողմից, որովհետև իր մեջ պարունակող շատ հարցեր դեմ էին խորհրդային կարգերի որոշ հիմնախնդիրների, որտեղ առաջնահերթն օտարամետությունն է (ռուսական հաղթարշավ, որին վերաբերում էր շիրազյան բյուզանդական քննադատությունները): Այն վերջապես լույս տեսավ 2014թ.: Հարուստ է «Թոնղրակեցիները» պոեմի պատկերային համակարգը, ուր առանձնանում է *մակդիրը* (էպիտետ): Այն շիրազյան ոճի էական հատկանիշ է ու բովանդակում է հուզառատ հեղինակի՝ առարկայական հասկացությունների բնորոշ, տրամաբանական տարբերակիչ հատկանիշի ընդգծումը, որոշ կերպարների արտաքին նկարագիրը, հոգեվիճակը, տրամադրությունը, տվյալ համատեքստով բնորոշվողը, անսպասելի հատկանիշի հայտնագործումը: *Մակդիրը*² որպես ոճաբանական կարգ, գեղագիտական անուրանալի արժեք ունի: Այն բացահայտում է, ինչպես նշեցինք, առարկայի, անձի, հատկանիշի, փոփոխային հատկանիշի էական կողմը, իմաստային խորությունը՝ ուժեղացնելով արտահայտչականությունը, հուզականությունը (մեծ մասամբ՝ առարկաների ու անձերի որևէ հատկությունն ու որակն են շեշտում): Հովհ. Շիրազի «Թոնղրակեցիները» պոեմում գործածված մակդիրների մի մասը բխում է նոր, տեղին ընտրված շարահյուսական կապակցությունների իմաստային իրո-

*Հոդվածն ընդունվել է 03.04.2017:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել ԱրՊՀ հայոց լեզվի ամբիոնը:

ղությունից: Գեղագիտական խոսքում ոճագիտական այս կարգի էական հատկանիշները քննված են հնագույն ժամանակներից (Արիստոտել, «Պոետիկա»): Ահա հայ ոճագիտությունում մակդիրի ամբողջական էական մի շարք բնութագրություններ (XX դ. II կեսից առ այսօր): I. Ըստ Լ. Եզեկյանի՝ Մակդիրը լեզվի պատկերավորման միջոց է, այլաբերության տեսակ, ոճական այնպիսի հնարանք, որի միջոցով տրվում է առարկայի, երևույթի, երբեմն նաև գործողության ոչ թե հիմնական ու բնորոշ, տրամաբանական տարբերակիչ հատկանիշը, այլ նրա գեղարվեստական, պատկերավոր, գեղագիտական բնութագրությունը (2, 334): II. Ըստ Ֆ. Խլղաթյանի՝ Մակդիրն առարկան, երևույթը, գործողությունը արտահայտչորեն բնորոշող բառ կամ բառակապակցություն է (3, 115): III. Ըստ Ա. Ա. Մարությանի՝ Այն բառը կամ բառակապակցությունը, որ արտահայտչորեն ու պատկերավոր ձևով, հիմնականում փոխաբերական նշանակությամբ բնորոշում, բնութագրում է առարկան, երևույթը հեղինակային վերաբերմունքով՝ արտահայտելով գրողի հուզական վերաբերմունքն ու գնահատականը, կոչվում է մակդիր (5, 142-143): IV. Ըստ Գ. Ջահուկյանի և Ֆ. Խլղաթյանի՝ Այն որոշիչ բառերը, որոնք սովորականներից տարբերվում են արտահայտչականությամբ, հուզական կամ պատկերավոր բնույթ ունեն, կոչվում են մակդիրներ (6, 32): V. Ըստ Գ. Վահանյանի՝ Մակդիրները, որպես պատկերավոր որոշիչներ, արտացոլում են առարկայի այն հատկանիշները, որոնք ընդգծվում են հեղինակի կողմից և որոնց վրա հեղինակը ցանկանում է ընթերցողի ուշադրությունը դարձնել: Մակդիրներն ավելի շատ գործածվում են բանաստեղծական խոսքի մեջ, ուստի կոչվում են նաև բանաստեղծական որոշիչներ, որոնք փոխաբերական ձևով տալիս են առարկայի, երևույթի, հասկացողության պատկերավոր բնորոշումը (7, 87):

Ի դեպ, Գ. Ջահուկյանի, Ֆ. Խլղաթյանի համահեղինակած դպրոցական դասագրքում, Գ. Վահանյանի բուհական առաջին ոճագիտական ուսումնական գրքում և Ա. Մարությանի կողմից *մակդիրը* բնութագրվում է որպես գոյականի լրացում, իսկ մյուսների մոտ նաև բայի լրացում (Ֆ. Խլղաթյանը ոճագիտական բառարանում նաև գործողության լրացում է համարում):

Հովհ. Շիրազի ոճում կիրառված *մակդիրները* հեղինակային գեղագիտական մտածողության խոր կնիք կրող միավորներն են ու կիրառված են ավանդական մոտեցումներով: Դրանք հաճախակի են, բայց ոչ ճոխ: Մակդիրներով առատ հատվածները հազվադեպ

են Հովհ. Շիրազի «Թոնդրակեցիները» պոեմում: Օրինակ՝ հայոց ազգի դրական ու բացասական կողմերը ներկայացվել են չորս մակդիրով. դրանք այնքան տիպական են, որ ոչ մի շռայլություն չի զգացվում (այդ հատկանիշներն առավել շատ համընկել են և՛ շիրազյան ժամանակաշրջանին, և՛ արդիին)՝ Մեր որբ ազգը *բազմաթափառ*, Եվ *իմաստուն*, և՛ *խելագար* (1, 71): Ազգի չորս հատկանիշի բնութագրությամբ շեշտվում է հայ ազգի 1. ղեկավարությունից՝ *արքայից* զուրկ լինելը, 2. արտագաղթը, 3. խելացիությունը (որը, ցավոք, ուրիշներին է մատուցվում), 4. պետականության չպահպանվելը, միասնական չլինելը: Կամ՝ հայոց ցավը երեք մակդիրով է բնութագրվել, դրանցից մեկն էլ իր հերթին երկու խոսուն այլ մակդիրներով է հատկանշված՝ Եվ *կնճռաճակատ*, *անհույս խաչքարյա* // Մեր *բյուրադարյա* հայ վշտի վրա (1, 93): *Թոնդրակուհիք* մակադրյալի երեք հետադաս մակդիրներից մեկը բառակապակցությամբ է արտահայտված, որով խտացված է դրսևորվել կաթողիկոսի ատելանքը դեպի տղամարդն ազատ վերաբերմունք ունեցող թոնդրակուհիները, ինչպես՝ թոնդրակուհիք՝ *Սիրատենչիկ ու բղջախոհ՝ Մահճաց մեջն էլ մարմնատենչիկ* (1, 69): Կամ՝ բանտարկյալ թոնդրակեցիների արքայամեծար մակդիրների գործածությունը նրան դիմելիս: Դա դիմելու ավանդական ձևն էր ու միաժամանակ իրենց իրավիճակի՝ խնդրառուի հուզարտահայտչական ոճը: Ահա դրանք՝ *մեծ* արքա (1, 206, 218), *ջահել* արքա (1, 214), *բարիարքան*՝ ամենավեսն էլ (1, 215), *գեղապանծ* արքա (1, 219), *քաջ* արքա (1, 214), *բարի* արքա (1, 215), հայր *իմաստուն* (1, 224), *ողորմած* արքա (1, 225) ևն: Նույնիսկ արքային մեծարել են շրջապատությամբ, որտեղ մակդիրը հեղինակային նորակազմություն է, ու զգացվում է ջահել արքային չափազանցված խոսքով շոյելու ժողովրդական սովորույթն ու խղճահարություն արթնացնելու միտումը՝ Մեր հույսը արքայի խիղճն է *յոթնասիրտ* (1, 78): Նույնիսկ արքայի խոստովանությունը՝ զորքով թույլ լինելու հարցում, դիպուկ ու խոսուն նորակազմ բառ մակդիրով է բնութագրվել՝ *կիսազորք* արքան (90), կամ՝ ֆիզիկական աշխատանք չկատարող արքայական ձեռքերի հատկանիշը՝ արքան *ծյունածեռ* (1, 149) ևն: *Մեղեսիկ* (ամեթիստ) թանկարժեք ակնեղենի փոխաբերական իմաստը՝ *բարձր արժեք ունեցող, կատարյալ, գեղեցիկ*, կաթողիկոս Հուսիկ Աղավնունին որպես մակդիր գործածել է եկեղեցիները բնութագրելու համար՝ Եկեղեցիներն այս իմ *մեղեսիկ* (1, 282): Ընդհանրապես, *մակդիրը* շիրազյան ոճի էական պատկերավորման միջոցներից է

ու մակադրյալից առաջ կամ հետո է տեղադրված: Այն արտահայտված է խոսույն պարզ կամ բաղադրյալ կառույցներով՝ *աստվածաբեր* դժոխք (1, 35), *հպարտ* լեռների, *անարատ* դատաստան (1, 36), Մասիսներիս ձյան *անբիծ* բծեր (1, 37), մոմերը *խոնարհ* (1, 39), *հարցախույզ* գրի նման (հարցական նշան, 1, 41), գաղտնիքն *աստվածային*, գոց դուռ (1, 42), *մարդածին* աճյուն (1, 76, պաշտվող Հիսուս Քրիստոս), *բյուրաժանիք* երախը *ժանտ*, *ազահ* թուրը (1, 90), *հարազատ* շղթա (1, 93), *մարմնաշոշափյալ* աստված բե՛ր աչքիս, *դարավոր* ցավեր (1, 149), *դարիկ* Կունծիկ *չաբեղա* (Երևի X *դարին յուրահատուկ* բացասական հատկանշ ունեցող՝ *կեղծող*, 1, 81), կամ՝ *հայրենիքի վիճակը՝ փոքրացված* երկիր (1, 89), *գոռոզ* երկիրը *հղփապերճ* (Թոնդրակը, 1, 210) ևն: Բացասական մակդիրով են գնահատվել թոնդրակեցիները, նրանց պաշտոնավորները՝ ուսուցիչ-ղեկավարները՝ հունա-բյուզանդամետները՝ հակադրվելով սովորական մարդկանց՝ շինականներին. *նեռ* այծեր (թոնդրակեցիք, 1, 40), իմաստությամբ *խոժոռալուռ*, ինչպես յոթը *լռին* լեռներ (1, 42), թոնդրակեցոց առաջնորդը *մեծ*, *մարդապատյան* դև (Սբատ Ջարեհավանցին, 1, 43), *խաչուրաց* քուրմ (1, 76), *մեծ* թոնդրակեցին, վեհը *թոնդրակյան* (Սմբատ Ջարեհավանցին, 1, 149), *գոռոզ* լեզու, *հեթանոսասուրբ* միտք է *խորախոհ*, *անառակ* որդին (1, 148) ևն: Մակդիրով նույնիսկ ամբողջ տեղանքն է որակվել: Օրինակ, ահա Հուսիկ Աղավնունու կողմից անբարոյական թվացող կանանց պատճառով Թոնդրակի որակումը.

-Երբեք, իմ արքա, քանի շուշանք են այսպես շնանում

Աշխարհում այսօր, *անթոր* Թոնդրակում, -մղկտաց վեհը: (1, 208):

Թոնդրակեցիներին բնութագրելիս՝ բազմաթիվ մակդիրներ է գործածել մեծ հեղինակը՝ *արտաքին կազմվածքը*, *տեսքը*, *հասակը* տիպականացնելու համար: Նա ցանկացել է սովորական մարդ լինելու տարաբնույթ արտահայտիչ, նպատակային հատկանիշներ վերագրել նրանց (շրջուն շարադասությունը ևս նպաստել է արտահայտչականության առավել խորացմանը).

Ջորավարներն իր փաղանգի՝

Նորամորուս ու նրբագեղ (բնագրում *նորագեղ* է գրված),

Իբրև նետեր՝ իր աղեղին,-

Աշակերտներն իր *խելահեղ*,

Հայ վշտի պես դեմքով *դեղին*,

Բայց *առնաչյա ու առնագեղ*...(1, 41)

Ու բեկվեց խումբը...

Դարձան առյուծներ՝ ժանիքներն հանված,

Մագիլներն հանված,

Արծիվ վանդակված... (1, 274)

Գունային մակդիրները սովորական չափով են գործածված (հաճախակին փոխաբերական իմաստով *սև*-ն է և Սմբատ Ջարեհավանցու աչքերի գույները՝ *սև ու կապույտ*): Երբեմն միևնույն տողում երկու գունային մակդիր կա բացասական իմաստով, ինչպես՝ Իր *կարմիր* լեզուն դարձրած *սև* սուսեր (Սմբատ Ջարեհավանցու խոսքի ուժը, 1, 40): *Սև* մակդիրն առանձնանում է Հուսիկ Աղավնունու կողմից բնութագրված Սմբատ Ջարեհավանցու ոչ լավ գաղափարները նշելիս՝ Այս է *հեծնելու* վաղն էլ քո *սև* ձին (1, 167): Կամ *Սև* ճախրանքով *սև* ձիերի //Թռան չորս կողմն Հայոց երկրի (1, 239) նախադասությունում *սև* մակդիրը ուղղակի և փոխաբերական իմաստներով է գործածված: Այստեղ արքայական դահիճների վատ արարքները նույնիսկ *սև ձիու* ընտիր հասկացությունն օժտում են բացասական երանգով: Փոխաբերական իմաստով գործածված է *սև* մակդիրը՝ *սև* թան (1, 128, *սև*՝ անորակ, ոչ սննդարար): Մեկ այլ օրինակում *սև* մակդիրը, վերագրվելով *սեւջուկներին*, ոչ թե գունային հատկանիշն է պահպանել, այլ միայն փոխաբերական իմաստ՝ հայերի համար նրանց վատ լինելն է ընդգծվել՝ Ինչո՞վ նժույգ չեք *սև* սեւջուկներին (1, 275): Կամ Աղավնունին երբ դիմել է *յոթնյակին* թոնդրակեցիների ղեկավարներին, էլի կրկնակի *սև* է գործածել, էլի փոխաբերական իմաստով, կարծես հոգու ցավն ավելի խորացնելով՝ Ձեր *սև* մեղաց *սև* մատյանի առաջ (1, 77), Ձեր *սև* մեղքերը զգույշ մատյանել, //Սև մեղաց *սև* սուրն այնպես պատյանել...(1, 78) ևն: Վարդե մակդիրը Ախնու երիտասարդ թովչանքն է բնութագրել, բայց մասնակիորեն նաև այտերի գունային հատկանիշն է արտահայտել՝այս *վարդե* Ախնուն (1, 285):

Նորակազմություններով արտահայտված մակդիրները համեմատաբար սակավ են, բայց հնչել են իմաստային թարմությամբ ու ինքնատիպությամբ: Այստեղ զգացվում է շիրագյան գեղագիտական բնութագրական վարպետությունը, և արժե հիշել Հ. Հարությունյանի դիպուկ բնորոշումը. *Գրողը բառախոյզ է* (4, 91): Օրինակ՝ *Վշտավեղար* հեգ ծերունին (կաթողիկոս Հուսիկ Աղավնունին, 1, 44) գոյականական բառակապակցությունում *վշտավեղար* նորակազմ ածականն արտահայտում է կաթողիկոսի *վեղար* հագուստի *սև* գույնը, որը կոնկրետ այդ հագուստի հանրահայտ հատկա-

նիշն է (մեր հասարակության համար *սև* գույնը սգո, ցավի, վշտի, տարիքի, ինչ-որ տեղ էլ՝ *վեհության* խորհրդանիշ է): Սրանից էլ բխեցվել է հավելյալ իմաստը, որը ենթադրվում է հենքից (տեքստ), այն է՝ քրիստոնեական եկեղեցու չգիտակցվող վիշտ պատճառելը՝ սնուտի հավատ (հետագա գեղագիտական սյուժեի զարգացման ընթացքում դա ընկալելի է դառնում՝ ժողովրդին արքայահպատակ *կույր* ճորտեր պահելու ձգտում, եկեղեցականները, որպես աստվածային աշխատանք կատարողներ, նաև դատել են մարդկանց, հարկ եղած դեպքում վախեցրել (արևախավարման ժամանակ կաթողիկոսի կողմից մեկնաբանված սուտը՝ աստծո կողմից իբր պատիժ թոնդրակեցիների պատճառով) ևն): Ահա նորակազմ մակդիրների շարքից մի փունջ՝ *վայրենամռունչ* ոխ, *հրեշտակաթև* իմ երգի մուսան (1, 36), մի լեռան պես *յոթնագագաթ*, (յոթը) իմաստությամբ *ախորժալուռ* (1, 42), *մարդապատյան* դև (1, 43), գոռաց *զայրամռունչ*, ծպտյալներով *թշնամախույզ* (1, 48), *զայրահար* հոնք (1, 52), *զայրահար* ձեռքաշել (1, 80), վիճակ դու *վանքուրաց*, կույսերն այս *կյանքուրաց* (1, 69), քուրմը *խաչուրաց* (Սմբատ Ջարեհավանցին), հավիտյան ենք *եկեղեցուրաց* (1, 76), (արքայի) խիղճն է *յոթնասիրտ* (1, 78), *կիսագորք* արքան (1, 90), *Աստվածապեղ* գլուխ (1, 92), ուղուց քո *պղծաբավիղ*, *գայլավագրացող* պիղծ անհավատին (142), *հեթանոսասուրբ* միտք (1, 148), Սմբատ արքան *ծյունածեռ* (1, 149) ևն:

Հատուկ անուններից սերված սակավ նորակազմ բառերով մակդիրները սահմանափակ են, բայց առավել հնչեղ, խոսուն ու ինքնատիպներից են: Այստեղ հատուկ անվան հետ կապվող էական հատկանիշն է իմաստային ընդլայնում ստանում: Օրինակ՝ հանրածանոթ արևելյան մարդասեր բժիշկ *Լոխ/դման* անվան գործածությունը կաթողիկոսի խոսքում (Լոխման+ի՝ Աա)՝ *Լոխմանի* վանքեր (մարդկանց բժշկական օգնություն ցույց տվող, մարդասեր, 1, 282), կամ Սմբատ Ջարեհավանցու բնութագրությունը յուրայինների կողմից՝ *մարդկանց համար ազատ նիստ ու կաց* ունեցող թոնդրակ քաղաքը զարգացնելու համար՝ *թոնդրակյան* վեհը (1, 211) և այդպես՝ *հայկընդդեմ* աղեղված Բելը (1, 76), տաճարներից *տրդատյա* (1, 296), *հիսուսամարմին* նշխար (1, 306):

Թուխմորուս (երիտասարդ) նորակազմ բառ մակդիրի գործածությունը չի համապատասխանում յոթնյակի մեջ մտնող թոնդրակեցիներին (ջահելները Թորակը, Արքայիկն ու Կունծիկն են, իսկ Վրվեռը, Հակոբոսը ևն, հասուն են, ուրեմն՝ թուխմորուս չեն, ուղղա-

կի նշված է գեղագիտական հորձանքում)՝ -Չէ՞, -ասում էին աչքերն էլ մյուս, //Վեց թոնդրակեցոց դեռ այն *թուխմորուս* (1, 50):

Բացասական երանգով նորակազմ մակդիրներից է *բորոտախր-խինջ* (1, 212) զուտ գեղագիտական խոսույն որոշիչը՝ Այն էլ համայնքում, կարոտեր մարմնին *բորոտախրխինջ*: Այս նորաբանությունը մարմնական բացահայտ բորոտային հիվանդությունն է շեշտել, որից խուսափել են բոլորը, բայց ահա գեղուհի Կամարան ինքնագոհողությամբ տրվել է վեներական հիվանդությամբ տառապող այդպիսի զգվելի տղամարդուն (չէր վարակվել): Նա այդ զոհողությունը կատարել է, որպեսզի այդ հիվանդին ազատեր մարմնական տանջալից ցանկություններից և զարմացրել է բոլորին: Նորակազմ բառերից հաջորդ բացասական մակդիրը *սատանայա*-ն է՝ *սատանայա* ստրուկ (1, 49): Այս շրջասությունում կիրառված է սովորական մարդկանց համար անընկալելի՝ ի շահ հանրության գործունեություն ծավալած մարդու աչքերի ոչ սովորական լինելը (նկատի են առնվել Սմբատ Ջարեհավանցու *կապույտ ու սև աչքերը*, որոնք սատանայական են համարվել): Ցուփ Կամարային ևս ուղղված է այդպիսի մակդիր՝ *նրբալիրք*... քաջություն (1, 217): Թոնդրակյան կանայք իբր Կամարայի նման համարվել են տղամարդկանց ձգտող, որը բացասական է դիտարկվել՝ կամարաներն այս *առնապաշտիկ* (1, 282) ևն: Դրական ու բացասական հատկանիշների խառնուրդով նորակազմություն է *հղփապերճ* մակդիրը, որը վերաբերում է իշխանական կյանքից հրաժարված թոնդրակցիներին՝ ...լքել իրենց երեկն *հղփապերճ* (1, 210):

Հովհ. Շիրազը նաև թոնդրակյան ղեկավար յոթնյակին, կանանց մեղադրական բացասական մակդիրով տվյալ պահին բնութագրել է արքայի, կաթողիկոսի հայեցողությամբ՝ երկիրը մասնատելու, թուլացնելու կապակցությամբ՝ յոթն էլ *անզգամ* (1, 283), խաչով սրբվեց պիղծո *անզգամ* (Հրանուշը, 1, 264) ևն :

Գոյականին լրացնող մակդիրների համեմատությամբ սակավ են բային լրացնող պարագայական մակդիրները, որոնք արտահայտված են բառով կամ բառակապակցությամբ՝ Կանգնած էին *համառ ու լուռ*, //Կանգնած էին *վեհ ու անթարթ* (1, 42), *յոթնաձայն* մեկվեց խումբը թոնդրակյան (1, 75), կաղոթես *անձայն* (142), բազմեց *տխրած*, խաչակնքելով *վեհ ու մեղմածեռ* (1, 148), կանգնեց *հոլանի* (1, 217), Բա՛վ է հապաղեմ ես *մտամոլոր*, //Փնտրեցե՛ք *հազար աչքով Արգոսի* (1, 238), ասին *միամռունչ* (1, 250), *Լեռ* խրոխտվեցին (1, 323) ևն:

Հնչեղ են լուռ կամ նրանից սերածների մակդիրային գործածությունները, որոնցով կարծես շեշտվել է մտային փոթորկումները չարտահայտելը, խոսելու իրավունք չունենալը: Սրանց մակադրյալները գոյականներ ու բայեր են՝ ինչպես՝ *համառ ու լուռ* կանգնած էին, ...ինչպես յոթը *լռին* լեռներ (1, 42), *Կյուրեղը լռին* (1, 92), *լուռ* խաչակնքեց արտասովորներին (1, 93), *լուռ* հայտնվեց իշխան Բջնեցին (1, 103), *լուռ* հայտնվեցին (1, 113), *լուռ* կծուվեցին (1, 145), *լուռ* լսել (1, 163), *լուռ* Կյուրեղի (1, 185), *լուռ* ամպեցին (1, 296) և, բառակապակցություն՝ ասես խաչվեցին *հազարալեզու լռությամբ* (1, 93): Հոգեբանական խոր ապրումների արտահայտություն է փոփոխային հատկանիշին՝ բային լրացնող *լռին* մակդիրը *մռնչալ* գերադասի համար՝ Ատամներն էին *լռին...* *մռնչում* (1, 264)՝ ջղայնությունից լռել, *սեղմել ու կրճտացնել*:

Գոյականով արտահայտված մակդիրները սակավ են՝ *վեճ* մագիլներով, *վեճ* կտուցներով (1, 137), *սիրո ...արոտում, գորգ* ծաղկունք, Ազատը մարդու, որ արարածոց գլուխն է *ոսկի* (1, 210), նժույգ մի *մարմար* (1, 217), *հայ* դարեր (1, 295), *գորք* ամբոխին (1, 43), *Լեռ* խրոխտվեցին (1, 323) և: Հատուկ անունից կերտված մակդիր է Սմբատ Ջարեհավանցու համար գործածված *Քարոն* անունը (ննջեցյալներին վարձով Աիդի դարպասները տեղափոխող): Այն ձեռք է բերել՝ 1. դեպի մահ, ոչնչացում տանող, 2. վարձատրություն ստացող իմաստները, ինչպես՝ *Քարոն* Ջարեհավանցին (1, 312): Սեռական հոլովով սակավ է կիրառված՝ *մտքի* հաց, *մտքի* սովյալ (1, 289), *չարյաց* մերան (1, 314), Հիսուսը *Հայկա* (Աբլ-Բարբի ծաղրը Սմբատ Ջարեհավանցուն, 1, 323):

Գերադրական աստիճանով ածական մակդիրները նույնպես սակավ են՝ *ամենամեծ* բուրվառ (1, 39), *ամենագոր* հրաման (1, 48), *ամենագեղուն* կանանց (1, 113), *ամենակործան* կրքեր, *ամենաներող* խիղճը (1, 141), *ամենակարող* աստված (1, 148) :

Դերբայով արտահայտված մակդիրները հարակատարով և ենթակայականով են արտահայտված, որոնք տվյալ ընթացական հատկանիշը ոչ դիմային ձևով են արտահայտել՝ *հուզված* որոնում (1, 35), *բանտված* լեռներ (1, 36), *կուրացյալ հեծած* սատանայի ձին (1, 40), *վեհն* ու արքան... ամոթից *շիկնած*, *վշտից զայրագնած* (1, 50), *ողորմած* արքա (1, 55), *խաչն ուրացած* ամբոխ (1, 57), քրթմնջում էին *երկյուղած* (1, 61), *չտեսնվածն է տեսնված* (1, 62), *չարով հաստված* (1, 63), *խաբված* ռամիկները (1, 126), *կռվող* բազուկ (1, 65), *խոնարհվող* վշտագուշակ (1, 67) և: Գրաբարատիպ

անցյալ դերբայով՝ *ցրյալ* ազգ (1, 54), *գազանացյալ* մարդոց (1, 63), Շանթ է մոխիրն էլ այս *ապստամբյալ*, ...հույսիս ծիերը *թամբյալ* (1, 238) ևն:

Թվականով քիչ են կիրառված մակդիրները: Հիմնականում *յոթ*-ն է՝ իր դիցային հավատալիքի ըմբռնմամբ, որի մնացորդները պահպանվում են առ այսօր: Մյուս թվականներից հազվագյուտ են մակդիր կիրառվել՝ *մի, երեք, չորս, հազար*: Ահա դրանցից մի շարք օրինակներ՝ *յոթը* մարված կերոն (1, 41), *յոթ* դև (1, 40), *յոթը* մաքրված կերոն (1, 41), կտենչա *յոթ* մարմնաընկեր (1, 78), *յոթը* տարի (1, 160), *հազար* վանքի հաց (1, 64), Փնտրեցե՛ք *հազար* աչքով Արգոսի (1, 238): *Մի*-ն իր քչությամբ տարրալուծվել է գերադաս գոյականի հետ և սաստկացրել քչությունը (անորոշ դերանունը չէ), ինչպես՝ *մի* բուռ հող (1, 57), *մի* բուռ անպտուղ, փուլ հողի համար (1, 311), *մի* բուռ ազգ (1, 131), *մի* բուռ հանդ (1, 185), *երեք* ծիլ հույս (114), *երեք* հույս (116), *չորս* փաթ (160), *չորս* դին (կողմ, 116, 148):

Մակբայով արտահայտված բաղադրյալ ստորոգյալի *մակդիրը* սակավ է՝ հավիտյան ենք *եկեղեցուրաց* (1, 76):

Չայնարկությամբ արտահայտված մակդիրը հազվադեպ երևույթ է՝ վայ դարեր (1, 295):

Ուղղակի կամ փոխաբերական իմաստով մակդիրներով նաև վերաբերմունք է արտահայտվել: Օրինակ՝ ուղղակի իմաստով՝ Ասաց *մշտավեճ* Ջարեհավանցին (1, 166), մաշկը *բարալիկ* (1, 217), *փոխաբերական՝ հրաշատեսիլ* իր մարմնով, մարմնաթուղանքով իր *եղնկանուրբ* (1, 216) ևն: Մակդիրային բացասական վերաբերմունքները դեպի թոնդրակեցիները շատ են, ուր առյուծի բաժինը Սմբատ Ջարեհավանցունն է, որովհետև դա արտահայտողն արքան ու կաթողիկոսն են՝ հիմնական բանադրողները, իսկ դրական վերաբերմունք արտահայտողները թոնդրակեցիք էին: Ահա այդ շարքը, ուր բավականին տեղ ունի Սմբատ Ջարեհավանցուն ՄԵԾ մակդիրով բնութագրելը յուրայինների կողմից, երբեմն էլ Հովհ. Շիրազի կողմից՝ Սմբատը *գոռ* (1, 61), Սմբատը *մեծ* (1, 68), *մեծն* թոնդրակեցի (1, 74), մեր *նոր* Հիսուսը (1, 75), *խաչուրաց* քուրմ (1, 76), *Մեծ* թոնդրակեցին (1, 77, 101, 110, 113, 119), *նոր* Մողոք (1, 82), *Ահեղ* աղանդի առաջնորդը *մեծ* (1, 95), *թոնդրականեծ* առաջնորդ (1, 100), *երկերես* դև (1, 101, 110, 113, 119), *շղթայված* արծիվ, *պլուզ ու սև* աղվեսամարդ, աշխարհն իրար խառնողն *ահարկու, խոլ* մարմնացյալը սատանի ոգու (1, 104), *պլուզ ու սև* աղվեսամարդ (1, 104), Սմբատը *հսկա* (1, 112), *դիվակն* այս կա-

խարդ (1, 113), մեծ վանդակվածը (1, 116), անիծյալ այր գոռ թոնդրակեցին (1, 117), մեծ աղանդապետ սուսերախոս, ծով ազգահուզյալ (1, 119), Սմբատը շանթաբերան (1, 120), դևի բժժանք (1, 125), այրն այս բազմամեղ (1, 129), նեռ անաստված (1, 151), աշխարհախաբ աչքերով դև (1, 157), մշտավեճ Ջարեհավանցին (1, 166), Թոնդրակի արքա, անիրավ արքա (1, 227), Քուրմը թոնդրակյան (1, 228), անգեղն անգեն, մեծ թոնդրակեցին (1, 234), մեծ թոնդրակեցի, մեծ ռաբբի (1, 250), գլխի գլուխ Ջարեհավանցի (1, 259), լեզվազար դև (1, 262), սև ու կապույտ վիշապը վայրագ (1, 273), աղեղ Սմբատը (նետ Թորակը, 1, 281), իմաստուն մրջնիկ (արքայի կողմից ծաղրով մեծարում Սմբատ Ջարեհավանցուն), մտքի հաց, մտքի սովյալ (1, 289), հայրը թոնդրակյան (1, 300), չարյաց մերան (1, 314), Ջարեհավանցին լուսաբերան (1, 319), պիղծ եսիր (գերի, Սմբատ Ջարեհավանցուն ասել է Աբլ-Բարբին, 1, 324): Սմբատ Ջարեհավանցուն հղված այս մակդիրներն իրականության հետ նրա հակադրման կենտրոնական բնութագրություններից են: Սրանցով մարդկայինն ու համամարդկայինը պատկերացնող այդ անձնավորությունը չհամապատասխանեց հայոց դժնի ժամանակաշրջանին, չընկալվեց իշխողների կողմից: Իրականին, դարին ու հասարակությանը չհամընկնողը, չհամապատասխանողը դարձավ այդ մեծությունը: Սմբատ Ջարեհավանցուն հղված եզակի դրական իմաստով արժանի մակդիր է լուսաբերանը՝ Ջարեհավանցին լուսաբերան (1, 319), որը միայն ապագային է վերաբերում: Կամ ուղղակի և փոխաբերական իմաստներով մակդիր է հղված Կամարային՝ Մեղրաբերան, նուրբ Կամարան (1, 321): Անիին նվիրված եզակի ու հայաշունչ մակդիր է՝ Անին աստվածակերտ (1, 319): Կամ՝ փոխաբերական իմաստով գործածված՝ անթոր Թոնդրակում (ոչ մաքուր՝ պիղծ, 1, 208), Թորակը թորուն (մտածող, ստեղծող, 1, 86), անկախ Թոնդրակ (Հայաստանից զատվող, 1, 286) և: Կուսանոցի վնասարարությունը շեշտող սակավ մակդիր կա՝ անծին աղ (1, 67)՝ սերունդ չտվող (աղ գոյականի համար ավելորդ անծին մակդիրով առավել է խտացվել կուսանոցի վնասարարությունը հայությանը):

Դրական իմաստով կիրառված մակդիրներից կատարյալ է հետևյալ շրջասույթի՝ ազատություն իմաստն ունեցող բառակապակցության լրացում բառը՝ մշտական, հավերժ իմաստով՝ Ազատը մարդու... Միակ թագավորն հավիտենաթագ (1, 210), որը յուրաքանչյուր մարդ արարածի երազանքն է:

Բաղադրյալ բառերով արտահայտված մակդիրներն առավել

խոսում ու խորքային են ընդգծում տվյալ առարկայի, անձի կամ հատկանիշի արտահայտած գեղագիտական, պատկերավոր բնութագրությունը: Օրինակ՝ *լալահառաչ* (1, 46) մակդիրն ընդգծում է *մայրերի* անհուն սերը որդիների հանդեպ: Սրտամորմոք է ցավը: Նրանք՝ որպես քրիստոնեական հավատին ընդդիմացած թոնդրակեցիների մայրեր, պայքարում պարտված, դատաստանի բերված մարդկանց ծնողներ, անելանելի իրավիճակում էին: Մահվան դատապարտվելու վտանգ կար: Մայրերը, զգալով որդիներին սպասվող մահը, ցանկանում էին արքայից ներման շնորհ ստանալ: *Լալահառաչ* բաղադրյալ մակդիրը, լացի հատկանիշն ուղղակի իմաստով այդ պահին ընդգծելով, փոխաբերական իմաստով արտահայտում է ծնողական անհուն ցավի պատճառահետևանքային տևականությունը, և ընթերցողն առավել նրբին է ընկալում հեղինակային նրբաձաշակ խոսքն անհուն ցավի նկատմամբ:

Բայց մայրերը *լալահառաչ*,

Ի սեր կապված որդիների,

Ուրբերն ընկան թագավորի: (1, 46)

Շղթայակապ իմ Կամարան՝ *Մասրաբերան* մի նրբուհի (1, 45) երկտողում արտահայտված երկու բարդ բառային կառույցով արտահայտված մակդիրները Կամարայի բնութագրման կատարյալ նպատակասլաց հեղինակային գեղագիտական արձագանքներ են՝ տիպականացված նկարագրություններ: *Շղթայակապ* մակդիրն ուղղակի իմաստով գերեվարված թոնդրակուհու իրավիճակն է, որի փոխաբերականը *տանջալիցն* է: *Մասրաբերան* մակդիրը գեղուհու բերանի կառուցվածքի բարեմասնություններն է ժողովրդական հանրաձանաչ հասկացողությամբ հակիճ մակդիրով արտահայտվել՝ փոքրիկ, ուռուցիկ, կարմիր շուրթեր:

Երբեմն թվում է մակդիրը բաղադրիչներով պարզ է, բայց ստուգաբանելիս բաղադրյալ է ստացվում՝ իշխողաց *գոռոզ* սանդուղքից (1, 210, գոռ+ոզ-Աա):

Հետաքրքիր են *յոթ* արմատով բաղադրված մակդիրների կիրառությունները, որտեղ ավանդական բանահյուսական զորության գերբնական հավատալիքն է կարծես տրվել դրան (*յոթը* համաշխարհային մակարդակով է սուրբ թիվ ընդունված՝ շաբաթվա *յոթ* օր, մահվան *յոթերորդ* օր ևն, իսկ պոեմում գործող թոնդրակյան շարժման ղեկավար խումբն իբր *յոթով* է հաշվարկվել և բազմաթիվ անգամ հիշվել): Այդ *յոթով* կազմված բառերից են՝ մի լեռան պես *յոթնազազաթ* (1, 42), հայոց թագով *յոթնաժանիք* (1, 47), սևեց *յոթ*

նագույն ծիածաններով (1, 106), *յոթնաբույլ* կանթեղն աստղային (1, 135), (արքայի) խիղճն է *յոթնասիրտ* (1, 78), *յոթնադուռ* բերդ մի անառիկ (150) ևն:

Ծավալուն մակդիրը նույնիսկ հակադրական իմաստային կառույցով է արտահայտվել, ինչպես Հիսուս Քրիստոսի մարդ գիտնական լինելը թոնդրակեցիների կողմից բացատրվելիս ու միաժին՝ աստվածածին չհամարվելիս: Այստեղ նույնական բաղադրյալ ստորոգյալները ստանում են մի բառով ու ծավալուն կառույցով մակդիրներ:

-Հիսուսն էլ ծնունդ չէ *աստվածային*,

Ծնունդ է *ոչ մեկ, այլ գույգ մարդկային*: (1, 76)

Մակդիրն իր մակադրյալի հետ կարող է շրջասություն լինել, ինչպես՝ *կեռ* կտուց –անգղ, արծիվ, *մեռ* անգղ-թոնդրակեցին (1, 55), *սատանի* ծին հեծնել-հակառակվել (1, 56), *անծին* աղ-սերունդ չտվող (1, 67), *սիրո* ծին հեծնել-սիրել (1, 79), *խղճի* ձորերում (1, 150), (վաղը *հեծնելու*) *սև* ծին-վատ մտադրություն (1, 167), անգուրթի *արնոտ* երախ-մարդասպան, *հազար փշանի* ոգնի դառնալ-անգուրթ իշխանավոր դառնալ (1, 173), *հում* կաթնակեր-նորածին (1, 176) ևն:

Չափածոյին յուրահատուկ մակդիրային հանգավորումները Հովհ. Շիրազի «Թոնդրակեցիները» պոեմում բավականին թիվ են կազմում: Դրանք ճանաչողական-բնութագրական մակդիրներ են, որոնք հանգավորումով առավել են ուժգնացնում պատկերաարտահայտչական գեղագիտական նպատակադրումները: Տարածված է մակդիրի գոյությունը հանգի մի եզրում՝ Արարատ-դատաստան կգա անարատ, լեռներում հայոց *սրբազան-մուսան* (1, 36), Թոնդրակը *վսեմ-խոսեմ*, պապեր իմ աստվածավախ-ավաղ (1, 37), *լուսարար-մոմերը* խոնարհ՝ ըստ արտասանության (1, 39), վանքերը *ճոխ-խառնամբոխ*, իսկույն-քուն բեր մահահանգույն (1, 40) ևն), իսկ երկու տողերում էլ մակդիրի գոյությունը համեմատաբար քիչ է: Ահա մի շարք օրինակներ՝ Մարդ՝ ոգու անհուն Ծալքերը *սուգ-ված-Քեզ* եմ որոնում...*հուզված* (1, 35), որդու հետ իր *սուրբ* -քնից էլ իր *նուրբ* (1, 36), Ջորավարներն...*նրբագեղ*-Աշակերտներն իր *խելահեղ* (1, 41), Մի լեռան պես *յոթնազազաթ*-Կանգնած էին վեհ ու *անթարթ* (1, 42), Ասաց քույրն էլ՝ Ախնին *շռայլ*, Բայց ծին քեց արքան *մռայլ* (1, 45), Ծիրանիով *արյունասույզ* -Ծպտյալներով *թշնամախույզ* (1, 48), Շանթ է մոխիրն էլ այս *սալստամբյալ*-հույսիս ծիե-րը *թամբյալ* (1, 238) ևն:

Այսպիսով, Հովհ. Շիրազի «Թոնդրակեցիները» պոեմում կիրառ-

ված մակդիրներն ունեն լայն կիրառություն ու բազմակողմանի հնչեղություն ունեցող յուրահատկություններ:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Հովհ. Շիրազ, Թոնդրակեցիները, Հայրապետ հրատ., Ե., 2014, 328 էջ:

2. Եզեկյան Լ., Ոճագիտություն (ուսումնական ձեռնարկ), ԵՀ հրատ., Ե., 2003, 376 էջ:

3. Խլղաթյան Ֆ. , Ոճաբանական բառարան (II լրացված, բարեփոխված հրատ.), «Զանգակ» հրատ., Ե., 2000թ., 176 էջ:

4. Հարությունյան Հ. , Գեղարվեստական խոսք, Սովետական գրող հրատ., Ե., 1986, 288 էջ:

5. Մարության Ա. , Հայոց լեզվի ոճաբանություն, «Նաիրի» հրատ., Ե., 2000, 244 էջ:

6. Զահուկյան Գ. , Խլղաթյան Ֆ., Հայոց լեզու (9-10-րդ դաս. դասագիրք), Ե., 1994, 290 էջ:

7. Վահանյան Գ. , Հայոց լեզվի ոճաբանության ձեռնարկ, Հայպետուսմանկհրատ, Ե., 1956, 208, էջ:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

ՄԱԿԴԻՐԻ ԿԻՐԱՌՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՇԻՐԱԶԻ «ԹՈՆԴՐԱԿԵՑԻՆԵՐԸ» ՊՈԵՄՈՒՄ

ՍԻԼՎԱ ՄԻՆԱՍՅԱՆ

Գեղարվեստական խոսքի պատկերավորման միջոց մակդիրի գործառնությունը Հովհ. Շիրազի «Թոնդրակեցիները» պոեմում գործուն է: Համատեքստում առարկայի, երևույթի, փոփոխային հատկանիշի գեղագիտական բնութագրությունը մեկ, երկու անգամ է հատկանշվում (երեք, չորս անգամը սակավ է): Ածական մակդիրները հաճախակի են կիրառված, իսկ համեմատության աստիճաններով՝ սակավ: Դերբայական մակդիրները չափավոր են, գոյականը, թվականը՝ սակավ, մակբայական և այլն՝ հազվագյուտ: Նորակազմություններով արտահայտված մակդիրները քիչ են (հատուկ անուններից կերտված նորակազմ ածականներով մակդիրները սակավ են) և առանձնանում են հնչողությամբ դրական, բացասական իմաստներով: Կան նաև այլ տիպի բառակապակցություններ: Մակդիրների մասնակցությունը հանգավորմանը զգալի է:

РЕЗЮМЕ

ПРИМЕНЕНИЕ ЭПИТЕТА В
ПОЭМЕ ОВАНЕСА ШИРАЗА “ТОНДРАКИЙЦЫ”

СИЛЬВА МИНАСЯН

Ключевые слова: эпитет, художественное средство, рифма, существительное, наречие, прилагательное, окказионализм, деепричастие, собственные имена.

Эпитет, как важное художественное средство имеет разнообразное применение в поэме Ованеса Шираза “Тондракийцы”.

Часто использованы эпитеты, выраженные прилагательными. Деепричастных эпитетов мало. Также редко применены эпитеты, выраженные существительными и наречиями.

Мало встречаются и эпитеты-окказионализмы.

В данной поэме эпитеты имеют значительную роль в создании рифма.

SUMMARY

EPITHET IN THE POEM OF HOVHANNES SHIRAZ
“TONDRAKETSINERY”.

SILVA MINASYAN

Key words: epithet, artistic expression, proper name, rhythm, noun, adverb, adjective.

The article deals with epithet as a means of artistic expression. It has diverse manifestations in the poem of Hovhannes Shiraz “Tondraketsinery”.

Adjectives are used frequently as epithets. Participles, nouns, adverbs are rarely used as epithets. There are some words that are created by author. Similarly they are less used as epithet. The system of such words includes units from proper names.

Epithets have a significant role in creation of rhythm.